

Alkohol-forebyggelse anno 1556 og 2011

Hvordan så et forebyggelsesinitiativ ud i renæssancen? Og hvilke tanker ligger der bag nutidens forebyggelseskampagner?

AF CASPAR SCHLIEWE

Forebyggelseskampagner er langt fra noget nyt fænomen. Igennem flere årtier er den danske ungdom blevet oplyst om risikofyldt adfærd i forbindelse med rusmiddelbrug. Men de færreste ved, at Danmarks første kampagne stammer fra 1556 i form af bogen 'Årsager hvorfor en Kristen bør sky og fly den forbandede drukkenskab'. Bogen er skrevet af Sjællands første lutherske biskop Peder Palladius og er ifølge sin forfatter den første af sin art i Danmark.

Denne artikel beskriver, hvilke emner den allerførste kampagne berørte med henblik på at kunne sammenligne med nutidens kampagner og dermed iagttage, hvor langt kampagnerne egentligt har flyttet sig. For at give et nogenlunde sammenligningsgrundlag vil jeg kort skitsere nyere erfaringer fra ungdomsforskningen, inden kampagnen fra 1556 foldes ud. Ved se på, hvilke tankemæssige rationaler der ligger bag forebyggelseskampagner, både i nutiden og fortiden, kan man se sammenhænge, som strækker sig fra 1556 og op til i dag. Det vil være denne forfatters påstand, at tankerne bag forebyggelseskampagner ikke har flyttet sig i nogen næneværdig grad, men at kommunikationen omkring budskaberne trods alt har forandret sig. Det er selvfølgelig en provokerende påstand, men den baserer sig på, at Peder Palladius konstaterede en mangel på viden om farerne forbundet med et stort alkoholforbrug samtidig med, at han så almindelige mennesker, der

Peder Palladius (1503 – 3. januar 1560) var luthersk biskop over Sjællands Stift i tiden umiddelbart efter reformationen.

kun brugte dagene på at drikke.

Manglende viden er en typisk begrundelse for forebyggende indsatser, hvor man med den rigtige kommunikation af information søger at nå ud til den uvidende borger. Med en kritisk indgangsvinkel til forebyggelse inden for ungdomsforskningen vil jeg præsentere et par af de væsentligste problemstillinger, som

vedrører forebyggelseskampagner; problemstillinger, der vel at mærke også er at genfinde i Peder Palladius bidrag fra 1556.

Nyere resultater fra ungdomsforskningen

Nyere ungdomsforskning har dokumenteret, hvordan en stor del af forebyggelsen over for unge baserer

sig på sociale overdrivelser. Problemet er, ifølge Flemming Balvig og Lars Holmberg, at man i forebyggelsesindsatsen betoner unges risikoadfærd overdrevent, og at det i værste fald kan have utilsigtede, negative effekter på rusmiddelbruget. Fokus i forebyggelse på mindretallets risikoadfærd påvirker de unge til at tro, at langt flere drikker, ryger og har seksuelle erfaringer, end tilfældet er i virkeligheden. Den sociale overdrivelse af rusmiddelbrug er især problematisk for de unge, der betegner sig selv som populære. Gruppen af populære unge er ikke alene den gruppe af unge, som oftest drikker sig fulde, men også den gruppe, som lader sig presse til at drikke mere, end de har lyst til - set i forhold til andre grupper af unge. Balvig og Holmberg forklarer denne sammenhæng med, at man her finder den mest positive holdning til alkoholens virkning som 'socialt smøremiddel' samtidig med, at de 'populære unge' også har den mest tolerante holdning til øvrige unges drikkeri.

Fremhævelsen af mindretallets risikoadfærd baserer sig på et 'tunnelsyn', hvor man primært fokuserer på en adfærd, som kun gør sig gældende for omkring en tiendedel af de unge. Tankegangen er, at overdreven risikoadfærd skyldes manglende viden, hvor unges uvidenhed i forhold til rusmidlernes virkning og de mulige konsekvenser af brug er problemet. Løsningen bliver dermed at øge informationsniveauet, selvom vidensniveauet ikke er lavt blandt de allerfleste unge, hvis man spørger de unge selv. F.eks. viste en undersøgelse af unges vidensniveau vedrørende stoffer i Aalborg i 2005, at mere end 9 ud af 10 unge mente, at de besad en tilstrækkelig viden om det pågældende stof. Det er selvfølgelig ikke muligt at undersøge objektivt, om de har tilstrækkelig viden, men det er heller ikke det centrale ifølge Balvig og Holmberg. Det væsentlige er, at hovedparten af

“Alkoholikeren bruger størstedelen af de penge, han tjener, på værtshuset. Når de hårdt optjente penge bruges dér, beriger man ølkonen, mens ens fattige kone og arme børn går derhjemme og sulter. Hvis man overlever at tage på værtshus (dvs. hvis man undgår at slå eller blive slået ihjel), så vil man jage konen ud af sengen midt om natten, og hun må søge tilflugt hos naboerne.”

unge mener, at de er fuldt oplyste, hvilket formodentlig har betydning for, hvordan de vil opfatte yderligere information. Dette giver ifølge Balvig og Holmberg en proportionalitetsforvrængning, da det kun er mindretallet af unge, som betegner sig selv som værende uvidende.

Proportionalitetsforvrængningen får desværre den utilsigtede effekt, at den forstærker sociale overdrivelser, som igen påvirker de unges adfærd negativt, fordi de tror, at det er almindeligt at drikke mere. Noget helt andet er, at forebyggelsesindsatserne ingen - eller kun moderate - effekter har, medmindre man i kampagnerne fokuserer på at komme de sociale overdrivelser til livs. Intuitivt er dette også ganske logisk: Hvis problemer omkring rusmiddelbrug er baseret

på manglende viden, er der intet forunderligt i, at forebyggelseskampagner ingen effekter har, når informationsniveauet i forvejen af de unge opfattes som højt.

Generelt set er rationalet bag de vidensbaserede forebyggelseskampagner funderet på tanken om det rationelle individ. Ideen er, at information om konsekvenser og risici fører til en ændring i adfærd. Man forestiller sig basalt set, at det rationelle tænkende individ vil foretage en cost-benefit analyse mellem u- og hensigtsmæssig adfærd. Analysen skulle gerne føre til en rationel erkendelse ud fra et nyttemaksimerende perspektiv, hvor der er mest nytte at hente ved at ændre en skadevoldende adfærd til en skadefri eller skadereducerende adfærd. Med

andre ord er forebyggelsens kerne at tilføre manglende viden knyttet til risikoadfærd i rusmiddelbrug, da den øgede information vil føre til ændringer i adfærd. Forestillingen om det rationelle menneske rækker tilbage til reformationen, og det er også denne forestilling Danmarks første forebyggelseskampagne tager udgangspunkt i.

Forebyggelse anno 1556

Oplevelsen af, at problemer med alkohol skyldes manglende viden om alkohol, var den direkte årsag til, at Sjællands første lutherske biskop, Peder Palladius, i 1556 følte sig nødsaget til at forfatte en bog om de uhensigtsmæssige konsekvenser, et overdrevent forbrug af alkohol fører med sig:

'... [H]vad ondt og skade, der kommer af drukkenskab, endog ... står til at opregne, dog finder man i denne bog, nogle besynderlige punkter derom, på det at man vil ... lade sig bevæge til at sky og fly drukkenskaben, Gud give sin nåde dertil Amen.'

(Palladius, 1556, min oversættelse)

Ifølge forfatteren selv er hans bidrag det første danske forsøg på at optegne risici forbundet med et overdrevent forbrug af alkohol, og hans formål er at udbrede viden om mulige konsekvenser først og fremmest i København og på Sjælland, og på længere sigt nationalt. Det er i dette perspektiv, at vi kan tillade os at kalde bogen 'Årsager hvorfor en Kristen bør sky og fly den forbandede drukkenskab', for danmarkshistoriens første forebyggelseskampagne. Bidraget skal dog ikke alene ses som en forebyggelseskampagne. For det første eksisterede begrebet ikke i perioden, og for det andet er bogen en del af arbejdet med at rydde op i den katolske tro og de katolske skikke, som stadig prægede Danmark omkring reformationen. Kirken blev ved reformationen en del af statens projekt, hvor det blev statens opgave at danne gode kristne borgere. Kong Christian III

pålagde Peder Palladius at føre tilsyn med sognekirkerne på Sjælland. Formålet var, ifølge Peder Palladius, at undersøge hvorvidt befolkningen blev oplært 'ret til sjælens salighed, [og] om en sund kirkeskik holdes i ære, og om man i et og alt føjer sig efter bestemmelserne.' Med andre ord skulle Palladius undersøge, hvorvidt præsterne havde lagt katolicismen bag sig, og om de var begyndt at forkynde det lutherske evangelium.

Bogen bygger i høj grad på moralske argumenter og sociale overdrivelser, men ikke kun. En stor del er også baseret på et pragmatisk og moderat syn på alkohol, hvor forfatteren giver skadesreducerende råd, som læseren kan følge. F.eks. bliver dagligt, overdrevent brug af alkohol adskilt fra 'hæderlig samdrik'. Rusen tillades, men i et moderat og begrænset omfang, hvor høviske idealer stadig kan efterleves i modsætning til direkte fuldskab, hvor en mindre høvisk adfærd tager over som en art besættelse af en ond dæmon, der forvandler det fornuftige

menneske til en 'gal bidsk hund' eller et 'ulækkert svin', der ligger sølet til i rendestenene.

Hvor stor effekt Peder Palladius' bog har haft på den danske befolkning kommer jeg ikke ind på her, men drukkemønstrene ændrede sig fra reformationen og frem til oplysningstiden. Efter reformationen skete der et skift i, hvad der var modererne at drikke blandt de velstillede i samfundet. Dette var især hjulpet frem af, at de europæiske kongehuse gensidigt inspirerede hinanden i modefænomener og ved, at adelen markerede sig socialt og kulturelt med bl.a. drikkevarer. Den kulturelle og sociale markering foregik ved at købe og indtage dyre drikkevarer som vin, kaffe, the og kakao, som for hovedparten af befolkningen var utilgængelige produkter. Nogle historikere har fremhævet, at det var disse modetrends, som forhindrede det danske samfund i at styrte sammen i en rus af alkohol, men helt så dramatisk har forholdene dog næppe været.

Bønder, druk og Gud

Peder Palladius spænder emnemæssigt ret bredt i den lille bog. Der opregnes konsekvenser af 'overdrik' for ens personlige forhold til Gud og syndighed, økonomiske og sundhedsmæssige konsekvenser, tab af social anseelse og ære samt konsekvenser for ens parforhold og familie og risici forbundet med at tage på værtshus. Derudover er der konkrete anvisninger på, hvordan man kan feste og fornøje sig sømmeligt - uden at påkalde sig Guds vrede.

Det er først og fremmest de danske bønder, som trænger til undervisning, lader forfatteren os forstå, for i bogen dedikerer Peder et helt afsnit udelukkende til bønder. Den dedikation til bønderne kan man enten vælge at se som, at bøndernes alkoholforbrug var særligt problematisk, eller man kan vælge at se afsnittet som et eksempel på, hvordan personer i de øvre lag i samfundet så ned på pøblen. En mellemposition ville være at sige, at bønderne sandsynligvis drak ganske meget på daglig basis, men at det snarere var med henblik på at få ernæring frem for at opnå fuldskab, og måske fordi vand i sig selv var livsfarligt at drikke på grund af forurening.

I middelalderen levede bønderne af en temmelig tarvelig kost, og inden bønderne i Mellemlig og Nord-europa begyndte at dyrke kartofler, var øl og brød den primære ernæringskilde. Problemet for bønderne er ifølge forfatteren primært baseret på deres ringe økonomiske kår. Bondefamilien er afhængig af en driftig mand, der tager sine penge med hjem til konen og børnene frem for at sidde og drikke dem op på et værtshus. Bonden har et ansvar og en forpligtigelse over for sin familie, som han bør prioritere lige under forholdet til Gud.

Det er forholdet til Gud, der vejer tungest ifølge forfatteren selv. Drukenskab er den mellemliggende variabel, som forplumrer den direkte kommunikation mellem mennesket

og Gud. Konsekvens: evig pinsel i Helvede! Peder Palladius' fremstilling af alkoholens negative effekter i relation til forholdet mellem Gud og menneske var et brud med det gejstlige syn på druk. Mindedrikkeskikken, der stammer fra den hedenske tro blandt vikingerne, havde i nogen grad overlevet katolicismen. Mindedrikkeskikken var dengang ikke kun forbundet med begravelser, men var et fast indslag ved gilder. Ud fra den islandske saga om Skjaldmjøden kan man se, at den danske drukkultur var forbundet med den nordiske mytologi. I vikingetiden var mjøden den lim, som forbandt den jordiske verden med gudernes kosmos. Vikingerne betragtede mjøden som en guddommelig drik, der overgav sine guddommelige kræfter, som. f.eks. kløgt og udødelighed, til den, der indtog den. Efter kristendommens indførelse i Danmark ca. år 965 var det dog i højere grad de to europæiske bølger af kristendom, den romersk katolske og den evangelisk lutherske, som forsøgte at sætte skik på drukkulturen, også selvom mange af de hedenske drikkeskikke og trosforestillinger overlevede den knap tusindårige periode.

Under katolicismen var druk ikke et direkte problem for den enkelte forhold til Gud, eftersom fx mindedrikke-skikken stadig var udbredt: Man drak skåler for de afdøde i form af skåler til helgener, Jesus eller Jomfru Maria. Denne skik var et levn fra vikingetiden, hvor man drak for de afdøde frænder, som i deres efterliv deltog i daglige gæstebud i Valhal.

Palladius' anbefalinger

En af de negative sundhedsmæssige konsekvenser, som præsenteres af Peder Palladius, er, at man forkorter sit liv ved overdrevent alkoholbrug. Da forfatteren sidestiller adfærd, der forkorter livet, med selvmord, er alkoholmisbrug således en kristen synd. Derudover optegnes kroniske og uhelbredelige sygdomme, der i

datiden blev kædet sammen med alkoholforbrug. At mennesket er syndigt er en fast del af den lutherske lære, og her ligger problemet for alkoholmisbrugere: Er man konstant påvirket, kan man ikke angre sine synder og ender derfor i Helvede.

Man kan nemt forestille sig, at Peder Palladius som en kirkes mand ville prædike afholdenhed, da man siden katolicismen har forsøgt at komme frådri i mad og druk til livs. Men dette er ikke tilfældet. Peder Palladius indtager en moderat position, hvor druk i nogen grad er acceptabel, så længe den holdes inden for de rammer, han mener, kirken kan tillade. De rammer, der opstilles, må ses som skadesreducerende tiltag ud fra forfatterens perspektiv. Af råd gives der f.eks. en tre timers maksimumgrænse for, hvor lang tid det er rimeligt at drikke; at man skal huske på at tage hjem, inden det bliver mørkt, og huske at lade sin kone få en lige så god aften, som man selv har haft. Man bør i hvert fald ikke indlade sig på at irettesætte sin hustru, når man kommer drukken hjem - heller ikke selvom 'hun har behov for undervisning'. Nej, der skal man helst gå i seng og så tage diskussionen op på et ædru og fastende hjerte. Dette er først og fremmest af hensyn til hustruens ære, da et åbent skænderi kunne sætte hende i vanære. I andre af sine skrifter, baseret på tilsyn med de sjællandske sogne, nævner Peder Palladius andre skadereducerende råd, fx at man helst bør drikke i sit eget hjem eller i det mindste inden for en afstand, hvor man kan gå hjem. Det er trods alt ganske risikabelt at køre fuld hjem på hestevogn, man kan jo falde af og brække nakken.

I forhold til de mere sociale aspekter, som vedrører alkoholmisbrug, nævnes bl.a. fald i social anseelse og problemer med parforholdet. Social anseelse og parforhold kædes sammen, da Peder Palladius forestiller sig, at alkoholikerens fattige kone og arme børn i stigende grad bliver

afhængige af naboernes gode vilje. Den skitserede logik er som følger: Alkoholikeren bruger størstedelen af de penge, han tjener, på værts- huset. Når de hårdt optjente penge bruges dér, beriger man ølkonen, mens ens fattige kone og arme børn går derhjemme og sulter. Hvis man overlever at tage på værtshus (dvs. hvis man undgår at slå eller blive slået ihjel), så vil man jage konen ud af sengen midt om natten, og hun må søge tilflugt hos naboerne. Når naboerne gentagne gange oplever dette mønster, vil de begynde at ønske én død. Der levnes derfor ikke mange positive tanker på alkoholikerens eftermæle, snarere vil naboerne beklage sig over, at man ikke døde noget tidligere, og de vil fejre ens død frem for at sørge:

'Mon ikke man hellere ville få at høre efter hans død: Gammel var han nok, det havde været bedre, hvis han været borte for x år siden. Hvilken skarnsmand var han i sit hus, hvor tit måtte hans hustru nøgen op af sin seng og til naboerne, når han kom drukken hjem om natten. Gud være lovet, at han er borte, det er så ilde et liv, når alle beder ham ondt, den [gravsten] bliver snart våd, der hver mand spytter på.'

(Palladius, 1556, min oversættelse).

Man svigter med andre ord sit ansvar og sine forpligtigelser som husbond, når man bliver alkoholiker. Ens valg har ikke alene konsekvenser for en selv, men rammer også de mennesker, som er afhængige af en. Peder Palladius' syn på alkoholikeren er således, at alkoholikeren er et primitivt menneske, der ikke kan styre sine lyster og drifter til skade for sig selv og sine omgivelser.

Ærens betydning

Palladius' syn på bønderne har senere været karakteristisk i megen historieforskning, sandsynligvis på baggrund af samtidige fremstillinger af den primitive bonde. Man har tidligere valgt at se bønderne som primitive, åndsformørkede mennesker, der ikke kunne styre deres

impulser. Nyere dansk forskning af fejder i 1600-tallet peger dog i en ganske anden retning: Vold var i højere grad et udslag af større, bagvedliggende konflikter og slægtsfejder frem for spontane situationer, hvor bønderne ikke kunne styre deres affekter og undertrykke deres drifter. Skal man forstå middelalderens voldsomhed, mener sociolog Gorm Harste, at man bør se nærmere på forsvaret af æren. Ved at iagttage æresbegrebets betydning kan man bedre forstå det besynderlige i, at nogle mennesker i middelalderen foretrak at miste livet frem for æren. Æren var i middelalderen ikke kun individets egen, men en del af et større kollektiv: familien. Æren var slægtens repræsentation i individet, og individet blev derfor ikke bedømt som 'blot og bart menneske', men ud fra den placering og position, individet kunne forventes at indtage i samfundet. Æren var ganske væsentlig for middelaldermennesket. Der var ingen stabil retlig kontrol med individer, og man må derfor forestille sig, at individer konstant måtte søge kollektive alliancer. Ved reformationen var æresbegrebet stadig et væsentligt træk i samfundet, men ved starten af reformationen og frem til oplysningstiden vandt konceptet om det ansvarlige individ stadig større indpas.

Ligheder og forskelle

Her knap 500 år efter Peder Palladius' udgivelse kan man provokerende spørge, om forebyggelsesindsatsen overhovedet har flyttet sig? Kernen i Palladius' forebyggelse, som jeg definerede i indledningen, var den manglende information på den ene side og det rationelle, men uvidende, individ på den anden side. Den kerne består som et grundvilkår. Før som nu gør man opmærksom på konsekvenser, der er forbundet med alkoholbrug, både fysiologiske og sociale konsekvenser, og nogle kampagner har et skadesreducerende formål som

fx Uge 40-kampagnerne, der omhandler genstandsgrænser. Religiøse argumenter er dog udeladt i dag, og generelt er den svulstige retorik tonet ned. Men man benytter stadig i nogle tilfælde skræmmescenarier, de alleryderste konsekvenser, som eksempler på, hvor galt det kan gå.

I forhold til de skitserede problemstillinger fra den nyere ungdomsforskning kan man reflektere over, hvorvidt Peder Palladius' bog repræsenterer et 'tunnelsyn' på et mindretals risikoadfærd. Dette er ganske svært at fastslå præcist. De fleste historikere er enige om, at danskerne drak en stor mængde alkohol til hverdag og til fest, og det ville være ganske forkert at påstå, at bønderne udgjorde et mindretal i befolkningen i middelalderen, da hovedparten af danskerne var bønder. Til gengæld kan man spørge, om bønderne udgjorde en særlig risikogruppe, da en del samtidige beretninger og opgørelser af importerede drikkevarer fra adelen viser, at adelen bestemte ikke holdt sig tilbage med at drikke og slå sig løs?

Peder Palladius' betoning af sociale konsekvenser passer dog fint i Flemming Balvig og Lars Holmbergs kategori med sociale overdrevninger. Det er næppe sandsynligt, at det var et generelt problem for pårørende til alkoholikere i middelalderen, at de altid blev jaget nøgne op om natten af deres fordrunkne ægtefæller. Dog har drukkenskaben været forbundet med vanære. Vanære kunne i alleryderste konsekvens betyde eksklusion fra det lokale samfund, hvilket har været ganske alvorligt for de implicerede, ganske enkelt fordi æren havde en så central betydning for livet i middelalderen. Det er også rimeligt at antage, at kvinder med alkoholiske ægtefæller kunne være afhængige af naboernes gode vilje. Uden for hjemmets rammer var jobmulighederne ganske få for kvinderne. De havde ikke mange valgmuligheder, typisk kunne de er-nære sig som ølkone eller prostitu-

eret, der begge blev betragtet som skamfulde erhverv.

Alt i alt er det måske lidt fejlagtigt at spørge, hvor langt vi har flyttet os inden for forebyggelse, da en anden vinkel kunne være, at Peder Palladius var en meget visionær mand, som ud fra sin samtids forudsætninger kunne italesætte en række problemstillinger; problemstillinger, der stadig knytter sig til vores alkoholkultur. Også i dag er overdreven brug af alkohol knyttet tæt sammen med sociale, fysiske og økonomiske konsekvenser, der ikke blot belaster den enkelte, men også den enkeltes pårørende. I det perspektiv er der intet forunderligt i, at vores problemstillinger i forhold til overdreven brug af alkohol ikke har ændret sig, hvis vores alkoholkultur heller ikke har ændret sig i større grad. ■

LITTERATUR

- Arnórsdóttir, A.: Dødslejet, sjælernes og donationskultur i middelalderen. I Werner, Y. (red) Acta Universitatis Stockholmiensis 71 udg. (pp. 65-88). Almqvist. 2004.
- Balvig, F. & Holmberg, L.: Er forebyggelse risikabel? Ungdomsforskning, Nr. 4, 9-16. 2006.
- Balvig, F., Holmberg, L. & Sørensen, A.: Ringstedforsøget - livsstil og forebyggelse i lokalsamfundet. Jurist- og Økonomforbundet. København. 2005.
- Blockmans, W. & Hoppenbrouwers, P.: Introduction to Medieval Europe 300-1550. Routledge. 2010.
- Boeson, G.: Arv og Eje - Årborg for Dansk Kulturhistorisk Museumsforening: Drikkeskik og Drikkekar i Danmark. Odense: Dansk Kulturhistorisk Museumsforening. 1968.
- Christiansen, P. O.: Drik og druk. I A. Rathje, B. Storgaard, & L. W. Sørensen, Himmelsk vin og jordisk føde (pp. 9-26). København: Christian Ejlers Forlag. 1997.
- Harste, G.: Når individet gør sig gældende - fra ære til ansvar og tilregnelighed. I J. T. Hansen, & M. Hermansen, Sociologisk udfordring til psykologien (pp. 25-52). Århus: Klim. 2000.
- Kjersgaard, E.: Mad og Øl i Danmarks Middelalder. Odense: Nationalmuseet. 1978.
- Lund, T.: Fødemidler. Bind V. København, Kristiania: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. 1903-04.

- Netterstrøm, J. B.: Bønder og vold i Herlufsholm Birk. I Det pryder vel en Ædelmand - Festskrift til Carsten Porskrog Rasmussen i anledning af hans 50-års fødselsdag (pp. 33-62). Hornslet: Dansk Center for Herregårdsforskning. 2010.
- Ph.d. Stud. Mathias Nordvig, symposium ved Århus Universitet, 1. april. 2011
- Palladius, P.: En Visitats Bog. København: Credo. 1957.
- Palladius, P.: Om drukkenskab [Aarsager, huor faare en Christen bør at sky oc fly den formaalediede Drukkenskab]. København. 1907 [1556].
- Rasmussen, C. P.: Reformationen. I S. Busck, & H. Poulsen, Danmarkshistorien i grundtræk (pp. 119-128). Århus: Aarhus Universitets Forlag. 2008.
- Riddervold, A.: Drikkeskikker - Nordmennes drikkevaner gennem 1000 år. 2009.
- Schievelbusch, W.: Paradiset, smagen og fornuften. Viborg: Politisk Revy. 1992
- Schlieve, C.: Fra Himmel til Helvede - Dansk drukkultur gennem 1000 år. Århus Universitet, ved vejleder Agnes Arnórsdóttir. 2011

